

چنگ ایرانی در طاق بستان^۱

آلات موسیقی بر نقش برجسته‌های طاق بستان

نوشته‌ی هنری جرج فارمر

جرج فارمر، موسیقی‌دان و باستان‌شناس
 سرپرست باستان‌شناسی ایران

نقره‌یی مربوط به دوره‌ی ساسانی در مجموعه‌ی موزه‌ی مربوط به هیات باستان‌شناسی لنینگراد هم دیده شده است. ظاهراً این نوع چنگ به نوازنده‌ی ویژه‌ی اختصاص داده شده بود، به طوری که این آلات موسیقی توسط چنگ‌نوازی‌هایی در کرجی‌های سلطنتی در شکار گراز وحشی در طاق بستان نواخته می‌شده است. روی این چنگ‌ها ده عدد تار وجود دارد که همین تعداد تار را روی چنگ‌های مربوط به دوره‌ی آشوری نیز می‌توان دید.^۵ در صحنه‌ی شکار چنگ‌نوازان برجسته در ارکستر نیز، از این نوع چنگ می‌نوازند.

در دوره‌های مختلف آشوری و پادشاهی‌های مشابه بنا به اهمیت چنگ به آن توجه شده است. در جای دیگر این گونه فرض شده است که نام فارسی این نوع چنگ، ون Van بوده است، کلمه‌ی که با کلمه‌ی عربی Wann (ون) معادل می‌باشد. این کلمه عربی توسط فیروزآبادی (درگذشت در سال ۱۴۱۴م) این گونه شرح داده شده است:

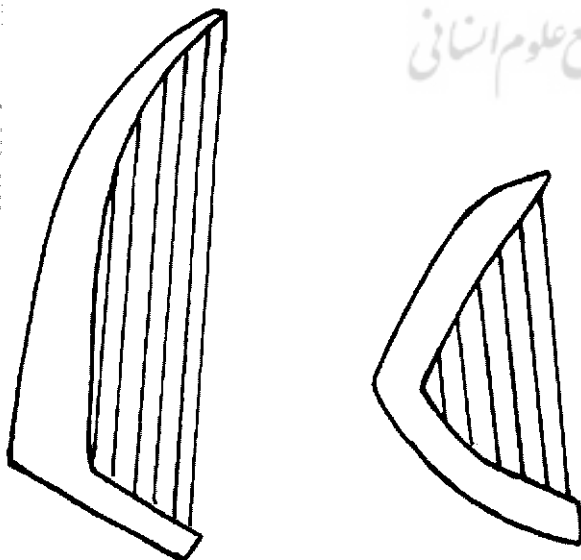
آلت موسیقی‌ست که تا حدی شبیه به صنج Sanj یا چنگ Jank می‌باشد. مانند چنگ Chang در فارسی. با این حال یک منبع

نشان‌دهنده‌ی دو نوع چنگ harp در صحنه‌ی از شکار گراز وحشی است که در طاق بستان نواخته می‌شده. یکی از آن‌ها دارای جعبه‌ی طنینی پایین‌تر و دو تار دیگر با جعبه‌ی طنینی بالاتر است که نوع اول به دلیل قدمت و نادر بودن آن بیش‌تر مورد علاقه واقع می‌گردد. جعبه‌ی طنینی افقی متشکل از یک جعبه‌ی چوبی توخالی oblong شکل می‌باشد. در حالی که قسمت عمودی آن در برگرفته‌ی صفحه‌ی کوچک می‌باشد. در جعبه‌ی طنینی تارها به صورت مورب از قسمت گره‌ها به روی صفحه‌ی کوچک کشیده می‌شوند.^۴ این دقیقاً همان گونه‌ی از چنگ می‌باشد که در قلعه‌ی سلطنتی سومری‌ها (هزاره‌ی سوم پیش از میلاد) و بر روی نقش برجسته‌های آشوری (قرن هفتم پیش از میلاد) که در موزه‌ها وجود دارند، دیده می‌شود و نیز روی یک بشقاب

□ در بسیاری از فرهنگ‌های فارسی اشارات همراه‌کننده‌ی از آلات موسیقی آمده، این امر به علت توضیحات مبهم لغت‌نویسان عربی چون زمخشری (درگذشته ۱۱۴۴ م) و دیگران است که به ناچار از تعریف و واژگان پیشین استفاده کرده‌اند.^۱

در زمینه‌ی آلات موسیقی ایرانی به تالیف‌های معتبر به نام‌های کنزالتحف (قرن ۱۴ م) و جامع‌الاحیان (قرن ۱۵ م) نوشته‌ی ابن‌غیبی می‌رسیم، ولی هنگام بحث و آشنایی درباره‌ی آلات موسیقی مرسوم و متداول دوره‌ی ساسانی (حدود هزار سال پیش از آن کتاب‌ها)، نمی‌توانیم به نوشته‌های بیش‌تری متکی باشیم. البته تعداد محدودی از متن‌های پهلوی، فارسی و عربی دارای اسامی متعددی از آلات موسیقی ایران هستند و در دسترس قرار دارند که در سال‌های اخیر نیز این موضوع توسط دکتر جی‌ام ولا J.M.Uvalla در متن پهلوی او به نام شاه خسرو و پسرش his boy King Husrav and چاپ ۱۹۲۱ در پاریس^۲ مورد بحث قرار گرفته است و این در حالی است که ما هنوز نیازمند اطلاعات بیش‌تری در این زمینه هستیم؛ به‌علاوه چیزی که در این همکاری مشترک عرضه شده باید به‌طور مشروط و آزمایشی مورد بررسی قرار گیرد.

بررسی تصاویر پروفیسور پوپ prof. pope در این زمینه به ما امکان می‌دهد که نمای نزدیک‌تری از برخی آلات موسیقی دوره‌ی ساسانی داشته باشیم، هرچند این امکان کامل نیست و آلات موسیقی باقی مانده از دوره‌ی ساسانی، به‌طور واضح و مشخص برای پژوهشگران روشن نیست.^۳ نخستین نمونه‌ی

تصویر دو نوع چنگ در بیستون برگرفته شده از مجله‌ی موسیقی، شماره‌ی ۷۹-۸۰، سال ۱۳۴۲

جدیدتر، اعشی Al.Asha شاعر عرب (درگذشت ۶۲۹م) می‌گوید که ون Wann با صنج Sang تفاوت دارد و همان‌گونه که مشاهده می‌شود این عدم تجانس احتمالی مربوط به جعبه‌ی طنینی می‌باشد.^۶

کلمه‌ی فارسی Von معادل کلمه‌ی پهلوی ون Vun می‌باشد که می‌تواند معادل کلمه سانسکریت وینا Vina، کلمه‌ی قبطی (مصری) بواین boine یا بوایینی boimi و واژه‌ی مصری قدیمی بواینت buint یا T-bon نیز باشد این دو نوع ساز در ایران و خاورمیانه تا مدت‌های مدیدی نواخته می‌شدند.

چنگ با جعبه‌ی طنینی در قسمت بالا نسبت به چنگ با جعبه‌ی طنینی پایین قدمت کم‌تری دارد. با این حال می‌توان ردپای این نوع چنگ را نیز در هنر بابلیان قدیم، آشوریان، ایلامی‌ها و مصری‌ها مشاهده کرد. دو نوع از این چنگ در حجاری‌های طاق بستان نشان داده شده‌اند. یکی با قاب زاویه‌ی قائمه و دیگری با قاب زاویه‌ی حاده.^۷

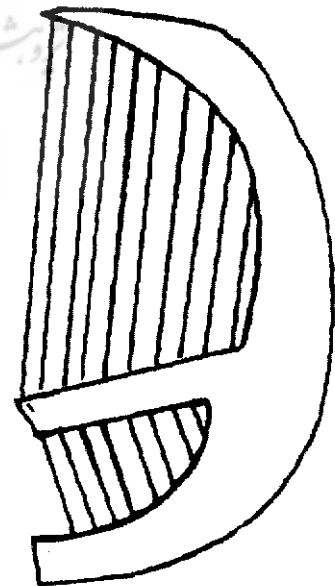
نوع اول که معمولاً در کرجی‌های مربوط به شکار گراز در دست نوازندگان چنگ دیده شده است، یک صندوق طنینی متشکل از یک جعبه‌ی مستطیلی بوده است که بی‌شابهت به آلات موسیقی مصریان قدیم نمی‌باشد و بین نه تا دوازده رشته تار، روی آلات موسیقی مختلفی که در این صحنه به تصویر کشیده شده‌اند، وجود دارد. مانند آلات موسیقی ایرانیان و مصریان قدیم، تارها در کنار جعبه‌ی طنینی توسط پیچ‌ها ثابت شده‌اند و از آن قسمت روی صفحه‌ی کوک در بالای قسمت زیرین کشیده می‌شوند.^۸ نوع دیگر که دارای قابی با زاویه‌ی حاده و نیز یک خط خمیده‌ی مجزا در پشت صندوق طنینی می‌باشد، در ارکسترهای صحنه‌ی

شکار نواخته می‌شده‌اند و به این دلیل که این آثار با دقت و ظرافت کافی تشریح نشده‌اند، تعداد تارهای آن دقیقاً مشخص نمی‌باشد، اما در نمونه‌ی از تنگ دوره‌ی ساسانی (در کلکسیون ظروف نقره) حدود ۱۵ تار وجود دارد که همین تعداد تار را نیز می‌توان در نمونه‌ی ایلامی و نیز در کول فرعون Qul-i-Firaun در افغانستان و نیز در یکی از نمونه‌های آشوری آن مشاهده کرد. هر دو نوع ایلامی و آشوری این آلات نشان می‌دهند که حفره‌های طنینی Sound holes در صندوق طنینی چه‌گونه پدیدار می‌شوند.

نام پهلوی و فارسی هارپ با یک جعبه‌ی طنینی بالاتر، چنگ بوده است. اصطلاحی که به خودی خود به معنی خمیدگی و منحنی می‌باشد. چنگ یکی از مهم‌ترین آلات موسیقی در زمان ساسانیان به‌شمار می‌آمد و دارای جایگاه والایی در صحنه‌های داستانی شاهنامه می‌باشد. نکبسا چنگ‌نواز مشهور قصر خسروپرویز، از این نوع چنگ می‌نواخته است که این خود تبدیل به سوژه‌ی بسیاری از شاعران و نقاشان شده است. نواختن چنگ در ایران ادامه داشت و مناسفانه اندک اندک به دست فراموشی سپرده شد. ■

پی‌نوشت‌ها

- * ترجمه‌ی مقاله‌ی «آلات موسیقی در نقش برجسته‌های طاق بستان» به قلم هنری جرج فارمر Farmer.
- ۱- مرحوم استاد حسین مسرور (سخنبار)، در مطالعات خود موسیقی عرب را در اصل ایرانی دانسته، برای مثال عود و سازهای دیگر که اکثر متخصصان فکر می‌کردند عربی هستند، حالاً ایرانی‌ست و باید دانست که موسیقی عرب دگرگونه است؛ هنوز مهر ایرانی روی موسیقی عربی باقی‌ست. مثلاً عرب می‌گوید سه‌گاه، ماهور، شور و... عود هم که در واقع همان بربط است، از ایران به سایر کشورهای جهان به خصوص کشورهای عربی رفته، یک ساز ایرانی‌ست. (برای آگاهی مراجعه کنید به: علوی، هدایت‌الله، ۱۳۷۷، زن در ایران باستان، تهران، هیرمند، ص ۶۲)
- ۲- پروفسور کریستین سن Prof. Christensen تحت عنوان موسیقی و فرهنگ ساسانی (چاپ ۱۹۲۶ پاریس) به آن‌ها اشاره کرد است
- ۳- به عکس چنگ‌نوزان در حجاری‌های طاق بستان که در منابع مختلف وجود دارد، توجه شود.
- ۴- به تصویر دو نوع چنگ در بیستون توجه شود.
- ۵- به تصویر چنگ آشوری توجه شود.
- ۶- عرب در زمان جاهلی از موسیقی پیشرفته بهره‌ی نداشت و این فن را از ایرانیان موخت و تنها شخصی که میان شعرای عرب جاهلی به شعر خود تعنی کرد و مشهور به موسیقی‌دان است، اعشی بن فییس [میمون؟] است که علت آشنایی وی با موسیقی این بوده که با دربار منوک حیره و ایران مراوده زیاد داشته و به ندرته‌ی که قدری فارسی یاد گرفته بود؛ و نیز در همین مقاله آمده است: موسیقی ایران قبل از عهد بنی‌امیه حتی قبل از اسلام، میان عرب و در حوزه‌ی اسلام شروع به روح پیدا کرده و در کتاب‌های تاریخی مشهور است که بعد از اسلام در زمان عبداللّه بن زبیر، موسیقی ایرانی به عربستان آمد و میان اعراب رواج یافت. مراجعه شود به: «سهم شاهان پیش از اسلام در تمدن اسلامی»، نوشته‌ی ناصرالدین شاه حبیبی، مجله‌ی بررسی‌های تاریخی، سال ششم، شماره‌ی ۵، ص ۸۱)
- ۷- به عکس چنگ‌نوزان در حجاری‌های طاق بستان که در منابع مختلف وجود دارد، توجه شود.
- ۸- تصویر چنگ‌نواز و نای نوز مصری در کتاب زمینه‌ی شناخت موسیقی ایرانی، نوشته‌ی فریدون جنیدی، ۱۳۶۱ آمده است.

شکل چنگ آشوری

برگرفته شده از مجله‌ی موسیقی، شماره‌ی ۸۱-۸۰، سال ۱۳۴۲